

Hanna ZALEWSKA-JURA

Uniwersytet Łódzki

**WYRAZ ἔκχυτον W EPIGRAMIE IX 395
ANTOLOGII PALATYŃSKIEJ**WORD ἘΚΧΥΤΟΝ IN IX 395 EPIGRAM OF *THE GREEK ANTHOLOGY*

The article aims to present one of the possible interpretations of a unique noun *ekchyton* found in the epigram of Palladas of Alexandria AP IX 395. As its meaning seems at least doubtful, it makes the satisfactory translation and interpretation of the poem utterly unachievable. The problem may be solved, if we recognize the word *ekchyton* as a sociolect, which corresponds with another noun *egchytyos* that is sufficiently attested in ancient Greek literature. The analysis of source texts lets us interpret the meaning of the word *egchytyos* as a kind of elegant baking that consists of finely ground flour, a large amount of honey, eggs and cottage cheese or sour milk. *Ekchyton*, in that case, can be interpreted as ‘a honey cake with cheese’.

Keywords: *The Greek Anthology*, Greek epigram IX 395, Palladas of Alexandria, word “ekchyton”

Ἦς οὐδὲν γλύκιον ἤς πατρίδος, εἶπεν Ὀδυσσεύς
 ἐν γὰρ τοῖς Κίρκης ἔκχυτον οὐκ ἔφαγεν.
 οὐδὲ μόνον εἰ καὶ καπνὸν ἀποθρόσκοντ' ἐνόησεν,
 εἶπεν ἄν οἰμώζειν καὶ δέκα Πενελόπαις.
 (AP IX 395)¹

Treść lekkiego, choć z pewnością niezastępowalnego na określenie *ineptus* (Jacobs, 1801: 210), epigramu Palladasa stanowi żart osnuty na motywie „przez żołądek do serca”. Żart sam w sobie niewyszukany, został jednak zręcznie skonstruowany dzięki czytelnej aluzji literackiej i powiązaniom intertekstualnym, które stanowią o jego walorach. Myśl przewodnia, że Odyseusz nie zatęskniłby nawet za dziesięcioma Penelopami, gdyby w domu Kirke zjadł pewien smakołyk lub choćby poczuł jego woń niesioną z dymem, okraszona została dwoma cytatami z *Odysei*. Przytoczonymi przez Palladasa w pierwszym wersie słowami

¹ Cytaty z epigramu Palladasa za wydaniem Paton 1960. Wszystkie przekłady wykorzystane w artykule, o ile nie zaznaczono inaczej, są autorskie.

„tak to nic nie jest słodsze od ojczyzny” (Ὡς οὐδὲν γλύκιον ἤς πατρίδος)² w IX księdze *Odysei* zamyka bohater wyznanie, że nawet uczucia Kalipso i Kirke nie mogły stłumić jego pragnienia powrotu do domu (IX 34). Zawarte w trzecim wersie słowa: „choćby poczuł jego wznoszący się dym” (οὐ μόνον εἰ καὶ καπνὸν ἀποθρόσκοντ' ἐνόησεν), które odpowiadają homeryckiemu „pragnąc poczuć wznoszący się dym” (ἰέμενος καὶ καπνὸν ἀποθρόσκοντα νοῆσαι – *Od.* I, 58), tworzą rodzaj inkrustacji, podkreślającej erudycję autora i jego umiejętność dopasowania cytatu do opisywanej sytuacji (Bartol, 1999: 29–31). Obydwa przypadki powiązań międzytekstowych stanowią także o efekcie komycznym epigramu uzyskanym poprzez skontrastowanie banalnej sytuacji z patosem słów Homera. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że dla Palladasa charakterystyczny jest taki model budowania dowcipu, czyli operowanie kontrastem (Zalewska-Jura, 2009: 181–183). Dotyczy to również warstwy leksykalnej, polegającej na zestawieniu w obrębie jednego utworu neologizmów bądź kolokwializmów z homeryckimi wyrażeniami, które funkcjonowały w szerokim obiegu.

Być może z takim właśnie zabiegiem artystycznym mamy do czynienia w przypadku problematycznego rzeczownika ἔκχυτον (*ekchyton*), którego identyfikacji semantycznej oraz interpretacji poświęcone są poniższe rozważania.

Rzeczownik *ekchyton*, którego nawet rodzaj gramatyczny jest niepewny³, stanowi unikatowy leksem o niejasnym znaczeniu. Z kontekstu epigramu wynika, że jest to wyjątkowa potrawa, skoro mogłaby uwieść Odysa, czego nie udało się Kirke osiągnąć czarami. Smak tego delikatesu jest słodki, a woń przy jego przygotowywaniu rozkoszna. Te dwie cechy smakołyku Palladas uznał za stosowne zestawić z cytatami z *Odysei*.

W leksykonie Liddell-Scotta (1996: s.v. ἔκχυτον) znajduje się informacja, która rzuca nikłe ledwie światło na znaczenie problemowego rzeczownika: „Subst., ἔκχυτον, τό. dub. sens. in *A.P.* 9. 395. (Pall.; ποτόν tit., εἶδος βρώματος Sch.); title of dialogue on ὄσσοκopia by Hermagoras, *Stoic.* I. 102.” Podane przez autorów słownika nadzwyczaj skromne referencje źródłowe potwierdzają, że mamy do czynienia z wyrażeniem rzadkim w zachowanej literaturze. Poza tym przywołane testimonia zdają się sugerować rodzaj polisemii: z jednej strony mowa jest o napoju, z drugiej natomiast o rodzaju pożywienia. Bezskuteczne dla sprecyzowania znaczenia rzeczownika okazują się poszukiwania w bizantyńskich leksykonach od Hesychiosa przez *Liber Suda*⁴ po *Etymologicum Magnum*.

William R. Paton w swoim bilingwicznym wydaniu *Antologii Palatyńskiej* tłumaczył *ekchyton* jako „cheesecake” (1960: 219). Wobec wspomnianej

² Cytaty *Odysei* za wydaniem Homerus, ed. Mühl, 1962.

³ Jest to urzeczownikowiony przymiotnik ἔκχυτος od czasownika ἐκ-χύνω = ἐκ-χέω „wylewam”, „wysypuję”. *Substantiva* odprzymiotnikowe najczęściej przyjmują rodzaj nijaki.

⁴ Bizantyński leksykograf potwierdza jedynie tytuł dialogu Hermagorasa, *Liber Suda*, s.v. Ἐρμαγόρας (Adler, 1931).

wątpliwej semantyki rzeczownika nasuwa się pytanie, na jakich przesłankach tłumacz oparł swoją propozycję ekwiwalencji. Następnie rodzi się pokusa zweryfikowania – potwierdzenia lub zakwestionowania – takiego rozumienia *ekchyton*.

Rozwiązaniem obydwu problemów – rozszyfrowania znaczenia *ekchyton* oraz źródeł interpretacji Patona – może okazać się *substantivum* ἔγχυτος (*egchytos*) rozumiane jako wariant *ekchyton*. Obecność *egchytos* jest lepiej potwierdzona w literackich testimoniach w kontekście tematyki gastronomicznej. Obydwa wyrażenia etymologicznie związane są z czasownikiem χέω – „wylewać”, „sypać”, połączonym z przedrostkami, w jednym przypadku separatywnym ἐκ-, w drugim natomiast lokatywnym ἐν-. Jeśli zauważymy, że spółgłoskę -v w pozycji przed tylnojęzykowymi -γ, -κ, -χ zapisywano jako -γ, a zjawisko wymiany między głoskami dźwięcznymi, bezdźwięcznymi i przydechowymi w obrębie tych samych grup spółgłoskowych nie jest w grece odosobnione, to grupy ἔκχυ- i ἔγχυ- uznać można za bliskoznaczne, nie tyle z perspektywy teorii językoznawczych, ile pragmatyki językowej. Choć nie można wykluczyć, że leksem *ekchyton* jest wynikiem błędu w procesie transmisji tekstu, jest prawdopodobne, że stanowi on fenomen socjolektyczny, funkcjonujący na przykład na terenie Aleksandrii w czasach Palladasa wśród grupy lub grup społecznych, których brak aktywności piśmienniczej przyczynił się do unikatowości tego pojęcia. Epigramatyk mógł, w ramach swoistej zabawy literackiej, użyć go dla osiągnięcia efektu kontrastu z wątkiem i cytatai homeryckimi.

Cennych informacji, które przemawiają za przedstawioną hipotezą, dostarcza niedoceniany ostatnimi czasy, pochodzący z połowy XIX w., *Thesaurus Graecae linguae*. Pod hasłem ἔκχυτος widnieje zapis (Stephanus, 1848–1854, s. v. ἔκχυτος): „Ἐκχυτον vero in Epigr. [Palladae Anth. Pal. 9. 395, ubi rectius legitur ἔγχυτον, de quo v. in Ἐγχυτος; hoc enim genus, non neutrum, poni debet, sive ἔκχ. scribitursive ἔγχ.] dicitur vocari genus potionis s. edulii liquidi.” Hasło ἔγχυτος natomiast przynosi definicję: „Placenta infusa (in formam, ut censet Schneid.)” oraz odsyłacze do trzech testimoniów: dwa pierwsze znajdują się w dziele Atenajosa, ostatnim natomiast jest fragment epigramu Palladasa IX 395 (ἐν γὰρ τοῖς Κίρκης ἔκχυτον οὐκ ἔφαθεν), po którym zamieszczona została uwaga: „ubi recte reponi ἔγχυτον”.

Wobec przyjęcia założenia, że obydwie rzeczowniki – *ekchyton* i *egchytos* – mogą przybierać wartość bliskoznaczną wypada zebrać zachowane świadectwa literackie odnoszące się do tego ostatniego i wzajemnie je skonfrontować dla ustalenia jego znaczenia, precyzyjniejszego niż hasło w *Thesaurus Graecae linguae*: „placenta infusa in formam” oraz w słowniku Liddell-Scotta s. v. ἔγχυτος: „cake cast into a shape” (1996). Definicja „ciasto wlewane do formy” („cake cast in to a shape”), choć przybliżyła do rozwiązania gastronomicznej zagadki, jest mało satysfakcjonująca dla pełnego odczytania epigramu Palladasa, nie wyjaśnia również translatorskiej propozycji Patona – „sernik” („cheesecake”).

Atenajos w *Deipnosophistai* cytuje fragment komedii *Pseudo-Herakles Menandra* przy okazji wzmianki o *egchytoi*⁵ (XIV, 52):

Ty nie musisz przyrządzać lidyjskich przysmaków
ani tego, co zwykleś: miodowego sosu
z przednią mąką z pszenicy i jajkiem. Dziś wszystko
stoi na głowie: kucharz piecze ciastka, placki⁶.

Można przyjąć, że, skoro wymienione we fragmencie komedii Menandra składniki – miód, bardzo delikatna mąka pszenna⁷ i jaja wymieszane do konsystencji sosu – Atenajos skojarzył z tematem *egchytos*, to mamy do czynienia właśnie z produktami niezbędnymi do przygotowania tego ciasta. Nieco dalej jednak autor *Deipnosophistai*, powołując się na pracę Chrysipposa z Tyany poświęconą wypiekom, mówi (XIV, 57): „Z sera, jak twierdzi, są też następujące ciastka: *egchytos*, *skriblites*, *soubityllos*”⁸. Tę pozorną sprzeczność dwóch przekazów – z jednej strony ciasto z miodu, jaj i mąki, z drugiej ciasto z sera – łatwo można wyjaśnić bądź funkcjonowaniem alternatywnych przepisów, bądź praktyką dodawania sera do mieszanki mąki, miodu i jaj dla podniesienia walorów smakowych finalnego produktu.

W *Sztuce kulinarnej* Apicjusza w księdze VII poświęconej potrawom wykwintnym i kosztownym znajdują się receptury, które dają wgląd w wyrafinowane gusty gastronomiczne Rzymian, nieróżniące się zapewne wiele od smaku Greków. Wśród przepisów zawartych w rozdziale jedenastym – *Dulcia domestica et melcae* VII księgi pojawiają się takie, które mogłyby odpowiadać interpretowaniu *ekchyton/egchytos* jako rodzaju wyszukanego deseru z ciasta, sera⁹ i miodu.

Przedstawione rozważania i przywołane świadectwa literackie uzasadniają interpretację Patona, który *ekchyton* tłumaczy jako „placek serowy”, i dają wyobrażenie o smakołyku, jaki mógł uwieść Odyseusza nawet samym aromatem. Byłoby to ciasto z bardzo drobno zmielonej mąki, co samo w sobie mogło stano-

⁵ K. Bartol tłumaczy rzeczownik występujący w tekście w liczbie mnogiej „foremkowe ciastka” (Atenajos 2010: 1171).

⁶ Tłumaczenie Jerzego Danielewicz (Atenajos 2010: 1171). Cytat oryginału za wydaniem Athenaeus, ed. Kaibel 1887–1890:

οὐκ ἔστι κανδύλους ποιεῖν οὐδ' οἷα σὺ
εἴωθας εἰς ταῦτόν καρκεύειν, μέλι,
σεμίδαλιν, ᾧ· πάντα γὰρ τὰναντία
νῦν ἔστιν· ὁ μάγειρος γὰρ ἐγχύτους ποιεῖ,
πλακοῦντας ὀπτᾶ

⁷ Skojarzenie z wysokogatunkową mąką zdaje się znajdować potwierdzenie w leksykonie Hesychiosa, gdzie rzeczownik ἔγχουτον (fonetyczny wariant ἔγχυτος) zdefiniowany został jako στεάτινον- *deminutivum* τὸ στεάρ-, „ciasto z miałkiej mąki”.

⁸ ἐκ τυροῦ δέ, φησί, γίνεται πλακοῦντηρὰ τὰδε· ἔγχυτος, σκριβλίτης, σουβίτυλλος.

⁹ Dla przykładu warto wspomnieć o rodzaju omletu nazwanym *tyropatina*, w skład którego wchodzi, między innymi, kwaśne mleko, przechodzące w procesie podgrzewania w postać sera poddawane go dalszej obróbce kulinarnej (Apic. VII, 11, 9).

wić o jego wykwentności, jaj oraz sporej ilości, najpewniej płynnego, miodu, być może dodatku sera lub kwaśnego mleka, a niewykluczone, że także aromatycznych przypraw. Mieszanka o dość luźnej konsystencji wlewana była do jakiejś formy i w niej poddawana obróbce cieplnej. Można domniemywać, że gotowy produkt odznaczał się bardzo delikatną fakturą i wyjątkową słodyczą. Dla podkreślenia tego smaku oraz aromatu towarzyszącego przygotowaniu ciasta znalazł Palladas stosowne cytaty w *Odysei* Homera.

Uwagi na temat *ekchyton/egchytyos* godzi się uzupełnić o jego możliwe znaczenia przenośne. Ciekawą propozycję przedstawiła Heather White. Badaczka, kwestionując uznaną przez wydawców koniekturę obecnej w manuskryptach wersji *Homeros* (Ὅμηρος) do postaci *Odyszeusz* (Ὀδυσσεύς) w pierwszym wersie, dopatrzyła się obscenicznego wymowy epigramu Palladasa. W jej interpretacji, zaproponowanej w oparciu o analizę również innych epigramów *Antologii Palatyńskiej*, pod *ekchyton* kryje się przenośne określenie żeńskich organów płciowych (White, 1998: 225–227).

Atenajos w *Deipnosophistai*, przy okazji rozważań o kapuście, jej odmianach i smakach, przytacza fragment jambu Hipponaksa (IX, 9):

ὁ δ' ἔξολισθὼν ἰκέτευε τὴν κράμβην
τὴν ἐπτὰφυλλον, ἣ θύεσκε Πανδώρα
Θαργηλίοισιν οὐγκυτον πρὸ φαρμάκου

A on się wyslizgnął i błagał na kapustę
tę siedmiolistną, którą zwykł obdarowywać Pandorę
w czasie Targeliów, **słodki frykas** miast kozła ofiarnego¹⁰.

Egchytyos, jako synonim wyrafinowanego smakołyku cechującego się niezwykłą słodyczą (w takie odczytanie wpisuje się wzmiankowany u Atenajosa słodki smak kapusty), zastosowany żartobliwie wobec mało wykwentnego wazrywa, przeciwstawiony został zwyczajowej ofierze ze zwierzęcia. Nie bez znaczenia dla wykorzystania przez Hipponaksa właśnie tego symbolu może być fakt, że składniki *ekchytyos*: mąka, miód, mleko stanowiły zwyczajowe elementy ofiar składanych bóstwom chtonicznym.

Na zakończenie wypada pokusić się o propozycję odczytania epigramu Palladasa IX 395 poprzedzoną krótkim komentarzem. Wers pierwszy: w tłumaczeniu uwzględniona została przyjęta przez wydawców koniektura Ὀδυσσεύς wbrew obecnej w manuskryptach lekcji Ὅμηρος. Wysunięta przez White hipoteza, która uzasadnia tę wersję, jakoby intencją Palladasa było obnażenie w epigramie erotycznych fantazji Homera odnośnie do kontaktów seksualnych z Kirke, choć nie może być całkowicie wykluczona, nie przekonuje (White, 1998: 226–227). Wers

¹⁰ J. Danielewicz, który wykorzystał edycję Westa (*Iambi et elegi Graeci*, fr. 104, 47–49), gdzie wprowadzona została koniektura ἔγκυθρον zamiast ἔγκυτον, tłumaczy: „a on wyslizgnąwszy się błagał [na] kapustę./ tę siedmiolistną, którą zwykł składać Pandorze/ w garnku podczas Targeliów przed kozłem ofiarnym” (Atenajos 2010: 697).

drugi: *ekchyton* oddano jako „miodny placek serowy” dla podkreślenia wszystkich zidentyfikowanych składników, podstawowych dla każdego placeka – mąki i jaj oraz miodu, który stanowi o wykwinności potrawy i gwarantuje słodycz. Ten ostatni element wydaje się istotny w kontekście cytatu z *Odysei* przywołanym w pierwszym wierszu. Natomiast zaakcentowanie dodatku sera wpisuje się w wymowę trzeciego wersu o rozchodzącym się niezwykłym aromacie; każdy, kto zetknął się z wonią wypiekanego sernika, wie, że jest wyjątkowo apetyczna. Wers czwarty: zastosowano rodzaj modulacji, polegającej na przeniesieniu roli podmiotu logicznego. W miejsce oryginalnego: „mógłby (*scil.* Odys) płakać z powodu dziesięciu Penelop” zaproponowano: „mogłoby za nim płakać dziesięć Penelop”. Zmiana ta ukierunkowana jest na współczesnego odbiorcę, który ma ugruntowany w świadomości symbol Penelopy – wiernej żony, czekającej na powrót męża, mniej jednoznaczny jest natomiast dla niego homerycki obraz Odyseusza, który przesiaduje nad brzegiem morza leżąc tęskne łzy. Z takiej perspektywy odejście od wymogu wierności wobec oryginału wydaje się uzasadnione¹¹.

W świetle przedstawionych uwag propozycja tłumaczenia epigramu IX 395 Palladasa z Aleksandrii jest następująca:

„Nic nie jest słodsze od ojczyzny” – rzekł Odys,
bo nie zjadł u Kirke miodnego placeka z serem.
Gdyby choć poczuł jego woń niesioną z dymem,
mogłoby za nim płakać nawet dziesięć Penelop.

Bibliografia

- Adler, A. (ed.) (1931). *Suidae lexicon*. Vol. 2. Leipzig: Teubner.
- Atenajos (2010). *Uczta mędrców*. Przekład, wstęp i komentarz K. Bartol, J. Danielewicz. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Bartol, K. (1999). „Nawiązania do *Iliady* i *Odysei* w epigramach Antologii Palatyńskiej”. *Collectanea Classica Toruniensia*. Studia Graeco-Latina III. 27–44.
- Jacobs, F. (1801). *Animadversiones in epigrammata Anthologie Graecae*. Lipsiae: Teubner.
- Kaibel, G. (ed.) (1887–1890). *Athenaei Naucraticae Dipnosophistarum libri XV*. Lipsiae: Teubner.
- Liddell, H., Scott, R. (1996). *A Greek-English Lexicon*. Rev. H. S. Jones, with a revised supplement. Oxford: Clarendon Press.
- Mühlh von der P. (ed.) (1962). *Homeri Odyssea*. Basel: Helbing & Lichtenhahn.
- Paton, W. R. (1960). *The Greek Anthology*. Vol. 3. Oxford: Loeb.
- Stephanus, H. (ed.) (1848–1854). *Θησαυρὸς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*. *Thesaurus Graecae linguae*. Parisiae: Firmin Didot Fratres.
- White, H. (1998). “Notes on Palladas”. *Myrtia* 13. 225–230.
- Zalewska-Jura, H. (2009). *Jak Palladas z Homera żartował*. W: S. Dereń-Głowacka, A. Kwiatkowska (red.). *Humor. Teorie – Praktyka – Zastosowania. Zrozumieć humor*. vol. 2/1. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie. 179–183.

¹¹ Z podobnego założenia wyszedł Paton, tłumacząc: „he would have sent ten Penelopes to the deuce” (1960: 219).